

8721

Ів. ФРАНКО

ДО СВІТЛА

Ціна 7 коп. (Р)

ІВ. ФРАНКО

Б
ор.

У,	8721
ор.	
Франко І. Я.	
Добірка	
Л. К. 1930 р	

8721

У

ДО СВІТЛА

Бібліотека
Станіславського
Учительського Інституту
№ 800/11 пер.

Державний Науков.-Методологічний Комітет
Наркомосвіти УСРР по секції політосвіти
ухвалив до життя по бібліотеках для
малописьменних

~~8721~~

О. Д. С. Б.
ПЕРШИЙ ДІЛ ВИЗНАЧІЯ
№ 49544

КНИЖКА Д. О. Б.
Д. О. Б.

2-7765

~~49543~~

Чок

НБ ПНУС

8721

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
Харків—1930—Київ

Зам. № 632.

Шостий раз сидів він під ключем і знав усю арештантську практику, трохи що не всю історію кожної камери: хто в ній сидів, за що, на кілька був засуджений, як обходилися з арештантами давніше, а як тепер і т. ін. Була це правдива історія арештантського життя. Дозорці вважали його за неносидящого галабурдника¹ й давали це йому почути частими дисциплінарними карами. Але він не уймався й вибухав, мов порох, скоро тільки побачить, що щонебудь діється не так, як повинно, що в чім-небудь кривдять арештантів.

Особливо часто мав він передирки з вартовим, що ходить попід вікнами в'язниці й має вважати на те, щоб ареш-

¹ Галабурдник — задьора, забілка.

тантп не визирали в вікно та не говорили один з одним. Кілька разів вартувий грозив йому, що буде стріляти, коли не відступиться з вікна, але він сидів спокійно, не кажучи нічого, і аж коли вояка починав клацати курком, зіскакував з вікна й кричав:

— Ну, ну, аджеж я знаю, що ти не смієш стріляти!

— А звідки ви це знаєте,—запитав я раз.

— Як то — звідки знаю? Сам був свідком, сам бачив!

— Що бачили?

— Е, та це ціла історія, по якій вартувим заказали стріляти! От ліпше я вам розкажу, нехай там бідний рекрут не бентежить. Аджеж і він бідолаха — що йому скажуть, те й мусить робити.

— Два роки тому буде, — почав він, — як раз оце два роки. Сидів я тоді в оцій ямі в слідстві Два нас тільки в камері й було — я та якийсь панок. Журковський називавсь. Що за один був і за що сюди попав, цього вже й не тямлю.

Аж ось раз якось увечері, вже по вечірній новірці, вже ми пороздзягались і спати лягли, — несподівано чуємо кроки ключника й голосний скрегіт ключів. Нарешті відімкнув і, впустивши до камери світ жовтого світла з своєї лихтарні, показав нам у тім світлі якусь скорчену, напівголу, марну постать. Попхнув її наперед і увіпхнув до камери, бо, видно сама не могла досить скоро поспіти.

— Ось маєш укривало і простирало, — крикнув, видаючи ті речі постаті на голову й майже до землі її пригнітаючи. — Лягай та спи! Миски дістанеш завтра.

Сказавши це, ключник двері замкнув і пішов. У камері стало темно, як у пивниці, й тихо, як у труні. Тільки вряди-годи чуємо, немов би хтось сікачами м'ясо на стільниці сік — то наш товариш зубами дзвонить. Бачите, осінь уже була пізня, холод такий, що й не сказати.

— Що ти за людець? — питаю закованого товариша, не встаючи з ліжка.

Вже чоловік був нагрівся й не хотілося мені вставати, а в камері було досить холодно, бо вікно мусило бути день і ніч відчинено від задухи.

Товариш наш мовчить, тільки ще дужче зубами дзвонить, а крізь той цокіт чути уривчасте хлипання. Жаль мені стало хлопця, бо я вже доміркувався, що то якийсь зовсім ще зелений новак. Отже встав я й постелив йому напомацки ліжку.

— Ну, ну,—кажу—будь тихо, не плач! Роздягнись та йди спати.

— Не... не... мо... жу, — ледве пробу-бонів він.

— Чому?

— Бо... бо... дуже змерз.

Я до його, а він увесь, як кість, змерзлий—ані рукою, ані ногою рушити не може. Яким дивом прийшов до камери—не розумію. Встав і панок, познімали ми з його лахміття й роздягли його цілком догола, натерли добре, обвили простиралом та ковдрою й

повклали на ліжку. За якої чверть години чую—зідхає, рушається.

— А що, ліпше тобі?—питаю.

— Ліпше.

— Відійшли руки, ноги?

— Ще не зовсім, але вже ліпше.

— А звідки ти?

— Зі Смерекова.

— То тебе, певне, жандар привів?

— А як же? Гнав мене сьогодні відрана майже голого й босого морозом. Десять раз падав я на дорозі, бо не міг іти. Бив мене ременем—і я мусив... Тільки в коршмі в Збоїськах трохи ми відпочили, єврей горілки мені дав.

— А як же тебе звати?

— Йосько Штерн.

— А! То ти теж єврей?

— А як же... єврей.

— Нехай тебе чорт візьме! Хоч мене вбий, чи був би я з бесіди пізнав, що ти єврей, так чисто по-нашому говориш!

— Що ж, пане, я зріс на селі, межі селянами. Я пастухом був.

— А скільки тобі літ?

— Шістнадцять.

— А за що ж тебе аж сюди до в'язниці притащили?

— Ой, пане я не знаю! Казав жандар, що мій господар прискаржився на мене за грабунок зо взломанням, але я нічого не грабував. Тільки свої папери, тільки свої папери!

І став хлипати та ревти, як дитина.

— Ну, ну, цить, дурний! — скажеш те все завтра судді, а мене те зовсім не обходить. Спи тепер.

— Ой, пане, а жандар казав, що мене за те повісять, — заводив Йосько.

— Чи ти сказився, дурний! — крикнув я. — Смійся! з того! Де ж ти чув, щоб за такі дурниці вішали?

— А мій господар казав, що мене запакують на десять літ до в'язниці.

— Ну, ну, не журися! — кажу. — Якось то буде. Тільки засни тепер, а завтра поговоримо задня!

Умовкли ми й незабаром я захріп.

Тільки й добра мого в тюрмі, що сплю, як той заяць у капусті.

Тільки другого дня могли ми добре оглянути новака та пізнати в нім єврея. А вчора, коли ми його натирали потемки й тільки слова його чули, зовсім того не можна було доміркуватися! І він також з нереляком став озиратися по камері, як сполохана білка. Схопився, коли ми ще обидва з паном лежали; умився, застелив своє ліжко й сів на нім у буті, та й уже ані слова, мов залятий.

— А що, ти голодний? — питаю його.

Мовчить, тільки ще якось дужче скорчився.

— Їв що вчора? — питає пан.

— Та... вчора... як мене мав жандар вести, війтиха дала мені трохи борщу й кавалок хліба.

— Ага, тепер уже знаємо! — всмінувся пан.

Дав йому поснідати добрий кусень хліба і вчорашню котлету. Аж затряся

неборак. Хотів щось дякувати, але тільки сльози в очах йому стали.

Тихий, слухняний, до балачок не охочий, але коли йому було сказати, що зробити, то звивався, як іскра. Було щось таке натуральне, селянське в цій його поведінці. Як не було що робити — а що в нас у камері за работа? — любив сидіти в кутку мовчки, скорчений, обчепивши руками коліна та опершись бородою об коліна. Тільки очі йому блищать з темного кутка, як у цікавої мишки.

— Ну, скажи ж нам, що ти за грабунок такий страшний зробив, що жандар за нього аж шибеницею тобі загрожував? — спитав його раз пан, коли вже видно було, що Йосьько трохи втихомирився та освоївся.

— Ой, пане, — сказав Йосьько й затрясся всім тілом, — довго би те розказувати, а мало слухати. То дуже кепська історія.

— Ну, ну, розказуй, послухаємо. І так

не маємо тут нічого мудрішого робити, то можна й кепськості історії послухати.

— Ріс я у Мошка, орендаря в Смеревкові, — почав Йосьько. — Спочатку грався я разом з його дітьми й кликав Мошка „тате“, а Мошчиху „маме“. Гадав я, що вони мої родичі.

Але небагом помітив я, що Мошко своїм дітям справляє гарні бекешки, а Мошчиха дає їм щоп'ятниці білі сорочечки, коли тим часом я ходив брудний та обдертий.

Коли мені було сім літ, казали мені пильнувати гусей, щоб не йшли в шкоду. Мошчиха не питала, чи холод, дощ або снека, але гнала мене з дому на толоку, даючи при тім чимраз менше їсти.

Терпів я голод, плакав не раз на толоці, але все те нічого не помагало. Сільські хлопці були ліпші для мене. Давали мені хліба, сиру, допускали мене до своїх забав.

Привик я до них, а пізніше став я їх виручати в пильнуванні гусей. Був

я, як на свій вік, вріпкий і зручний, то господині сільські стали самі довіряти мені гусей, а потім телят, коли їх діти мусіли йти до школи. За те діставав я від них хліба, теплої страви, а не раз у свято й пару мідяків. Мошчиха була дуже скупа, то й рада, що я дома їсти не просив. Але коли Мошкові діти дізналися, що я їм все мужичі страви, то прозвали мене трэфняком і стали зо мною сваритися, а далі й відсахнулись від мене. Зразу мені те не вадило, але незабаром почув я ту неприязнь дуже боляче.

Мошко пайняв для своїх хлопців учителя, щоб їх учив читати й писати. Було то в зимі, то й я мав час вільний. Коли ж я наблизився до них, щоб і собі вчитися, хлопці стали кричати, штовхати мене та щипати, а, врешті, з плачем заявили матері, що разом з трэфняком учитися не будуть.

Сама, бачу, Мошчиха намовила їх до того, бо дуже мене та відьма ненавиділа,

хоч не знаю за що. Тож зараз, як тільки діти завели крик, прибігла й витурила мене з покою, кажучи, що то не для мене наука, що вони бідні й не мають звідки для жебрака вчителів тримати.

Заплакав я, але що ж діяти? Піду, було, в село, бавлюся з сільськими дітьми або придивляюся, як старші майструють коло возів, саней, чи інших знаряддів. Не раз цілою юрбою бігали ми до коваля, що його кузня стояла край села, і там цілими годинами придивлялись до роботи. А що я був найсильніший з усіх хлопців, то не раз коваль велів мені або міхом дути, або молотом ударити, або точило крутити. Який же я тоді був щасливий! Як гаряче бажав я, коли вже наука не для мене, мати бодай яке ремесло в руках!

З весною знов вертав я на толоку до гусей і телят, що їх скуповував Мошко по околишніх селах, а поназбиравши возив до Львова на продаж. Толока Смереків-

ська велика де-не-де поросла корчами, то й небагато мав я біганини. Сяду собі, було, де на горбку, вигострю ножики й починаю стругати, довбати, робити різні речі з дерева, спочатку маленькі драбинки, плуги та борони, пізніше клітки, вітряки та млинки. По рокові був я вже таким майстром, що всім сільським хлопцям далеко було до мене. Почав я фабрикувати брязкотельця та скрипучі опудала, щоб виганяти горобців із пшениці, проса та конопель, і продавав пару їх по десять копійок. Заробив я незбаром стільки, що міг посправляти собі деякі столярські знаряддя: долітця, свердлики і т. ін. Брався я дедалі до більших речей, бо мав до того охоту. Що тільки побачу, зараз хотів би те зробити. Взимку пересиджував я цілими днями то в столяра, то в коваля, помагаючи їм та привчаючися до їх роботи. Мав я вже шістнадцять літ, а у Мошка ані гадки зробити щось зо мною, — вивів мене на пастуха, а за більше байдуже.

Не знав я навіть хто був мій батько й якого я роду. В селі знали тільки, що Мошко привіз мене звідкільсь маленьким; була навіть чутка, що я сип якогось Мошкового свояка, який не лишив після своєї смерти нікого, тільки мене одного а за мною порядний маєток, і що буцімто Мошко забрав і присвоїв його собі.

— Шкода тебе, Йоську! — говорили мені не раз на селі, — такий ти моторний хлопець і до ремесла охочий, а що тебе буде?..

— Що ж має бути, — відповідав я. —
Буде громадський пастух.

— Ой, не має сумління Мошко, що так за тебе не дбає!

— Каже, що бідний, що не має звідки, — говорив я.

— Не вір ти старому циганові. Має він гроші, та ще й порядні, але для своїх дітей ховає. А тебе не навчив нічого.

Виром думки заспували в мені від таких слів. Став я сам про себе думати.

Справді, міркую, чого я тут досиджуся? Робити на Мошка задурно завсіди маю час. Хоча б ремесла доброго навчитися, то мав би свій кавалок¹⁾ хліба в руках. Але як тут дійти до того? Як увільнитися від Мошка? Куди в світі обернутися, особливо, коли не знаю, звідки я родом, хто був мій батько й чи є де мій рід?

Наша коршма стояла при дорозі. Часто до неї заходили жандарі, не раз ведучи скованих арештантів до Львова або до Жовєви. Зразу я боявся страшенно тих здорових, грізних хлопів у темнім убранню з рушницями на плечах та в капелюхах із косицею з блискучого когутячого пір'я. З тривогою, тремтячи, скорчений край печі, слухав я не раз, як вони розмовляли з Мошком або сільськими господарями. Розмовляли звичайно про страшні для мене речі: про пожари, про злодіїв, волоцюг, і в розмовах тих дуже часто чув я слово —

¹⁾ Кавалок — кусень, шматок.

папери. „Як не має паперів, зараз його задержати...“, „Еге, дивлюся, а його папери не в порядку...“, „Якби був мав хоч один папір добрий, був би його пустив“... — Ба, що ж то за папери, — думав я не раз — що таку мають міць, що один папір може перехожого чоловіка оборонити від жандаря з рушницею та з когутячим пір'ям? Але на те питання не міг я знайти відповіді, а проте тим дужче лякала мене думка про ті папери. Як же ж я можу рушити в світ, не маючи паперів? Адже мене зараз на першім кроці жандар зловить і поведе хто зна на які муки! Тремтів я всім тілом на таку думку. Що частіше думав про визвіл від Мошка, то частіше оті папери ставали мені перед очима. Навіть снилися мені папери, старі, пожовклі з величезними печатками, дивилися на мене грізним, поморщеним обличчям або сміялися з мене огидними беззубими вустами. Був я тоді дуже нещасливий. Всі люди, яких про те

питав потвержували, що без паперів ані в дорогу рушити не можна, ані ніхто мене на службу не прийме. Але звідки ж мені взяти ті папери? Коваль радив мені запитатися про них Мошка, — він же мусів дістати якісь папери по моїм батьку.

Ба спитатися Мошка! Якби то мені так легко було до Мошка приступити. Давніше, як був я малий, був він для мене ласкавіший; коли ж я став доростати, здав мене зовсім у руки своєї жіпки-відьми й майже ніколи нічого до мене не говорив. Бачилось мені навіть, що тримався осторонь від мене. Відколи мені люди повели, що мусів узяти гроші по моїм батьку, став я пильніше на його вважати: я зміркував, що та моя увага його непокоїть. Крутився якось неспокійно коли ми часом опинимося сами, немов би його щось гризло. А що, міркую собі, як би так коли, як нема жінки дома, наперти на нього несподівано, може б можна від нього хоч щось

дізнатися? От я й зважився при нагоді так і зробити.

Нагода така незабаром трапилася. Мошчиха поїхала до Жовкви; в коршмі не було нікого, тільки сам Мошко. Тож приступив я до нього та й кажу:

— Реб Мойше, люди кажуть, що маєш якісь папери по моїм батьку?

Кинувся Мошко, немов би його оса вкусила.

— А ти це звідки знаєш?

— Та люди кажуть.

— Що за люди?

— Та всі, по цілім селі.

— Ні, а тобі на що тих паперів?

Адже ти навіть читати не вмієш.

— Так. А проте я хотів би знати. Значить, маєш їх?

— Маю, маю, ті старцівські папери! — крикнув Мошко роздрочений, немов би йому не знати що неприємного сказав. — Старець був твій батько, протратив маєток, а тебе мені на біду лишив. Що мені з тебе за пожиток?

— Знаєш що, реб Мойше, — кажу, — віддай мені ті папери. Я собі піду, коли я тобі непотрібний.

— Що? — верескнув Мошко, — ти б хотів іти? А вуди ж ти, дурню, підеш?

— Я хотів би вступити де на службу, ремесла вчитися.

Мошко засміявся на ціле горло.

— Иди, йди, капустяна голово! Гадаєш, що тебе хто прийме? Для служби треба грошей, а до того треба вміти читати й писати!

Став я, мов остовпілий. Врешті, здобувся на слово.

— То покажи мені ті папери, нехай я їх побачу!

— Тьфу! — крикнув Мошко, — вчепився мене, як реп'ях кожуха! Ну ходи, покажу тобі твої скарби! Ще твоє щастя, що їх досі не спалив.

Це останнє слово мов ніж урізало мое серце. А що, як би був Мошко справді спалив мої папери? Адже був би я самісінький на світі, як лист, відірваний від дерева. Ані сам не знав би свого роду,

апі би мене ніхто не знав. Не міг би рушитися з місця, був би навіки прикований до Мошкової лави, був би до смерти невільник. Дрижаки мене пройняли па цю думку, якесь мляве проміпня замиготіло перед очима. З великою натугою перемиг я сам себе і йшов спокійно за Мошком до комірки. Комірка була дерев'яна, добудована до коршми ззаду, а вхід із сіней; мала тільки одно тісне віконце, нахрест перебите залізними штабами. Там Мошко складав усякі речі, що брав від селян у заставу, і все, що мав дорожчого. Повно там було кожухів, шапок смушевих, чобіт; у скрині лежали коралі; казали навіть, що мав там на дні старосвітські дукати й талляри. Декілька разів добувалися до тої комірки злодії, але ніколи не могли її розбити, бо міцно була збудована, а Мошко собак держав чутких. Двері від комірки були низькі та тісні; Мошко мусів схилитися, щоб улізти до середини. За ним уліз і я.

— А ти тут чого? — визвірився він на мене.

— Як то чого? — аджеж ти велів мені йти!

— Але не сюди! Зачекай у сінях!

— Все одно, — кажу, — зачекаю й тут. Адже нічого тобі не з'їм.

Мошко витрищив очі й видивився на мене, немов би мене вперше в житті бачив.

Не знаю, що йому в мені не подобалося, але плюнув і відвернувся. Потім виліз на скриню, сів на поличку, прибиту під самою стелею, і дістав звідти жмут пожовклих паперів.

— Ось твої шпартгали! — буркнув показуючи їх мені здалека.

— Дай, нехай до їх придивлюся, — кажу й витягаю руку.

— Ну, що ж ти, дурний, в них побачиш, — відповів Мошко, — і нащо тобі вони? Сиди в мене, коли тобі тут добре, й не шукай собі біди!

І поклав папери знов на полицю.

— Ходім відси, — тепер можеш бути спокійним. А те, що тобі люди про мене говорять, — бо знаю, що в людей язики довгі, — то ти не вір тому. То все брехня!

— Що брехня? — питаю.

— Ет, з тобою говорити, то однако горохом об стіну кидати! — буркнув Мошко й майже виштовхнув мене з комірки, а потім, замкнувши її на ключ, нішов до коршми.

Йосько замовк на хвилю. Пан Журковський, що уважно слухав його оповідання, всміхнувся та й каже:

— Ну, ти казав, що кепська історія буде, а ось ти розказуєш, як би із книжки читаєш!

— Е, пане, — відповів Йосько, те що досі, то не була кепська історія. Але тепер прийде дурниця. А що оповідаю гладко, то не дивуйтеся. В селі навчився я казки розказувати. Пам'ять маю добру, а як тільки раз яку казку вчую, то потім оповім її ще ліпше і цікавіше, ніж

той, від кого я її чув. Там тої зими так мене в селі всі за ті казки полюбили, що ні одні вечорниці без мене не обійшлися.

— Ге, як бачу, то ти майстер до всього! — сказав пан.

— Ой, пане! — відповів зідхаючи Йосько, — не знаю, що то значить, але мені бачиться, що це власне моє нещастя. Коли чую, що маю зробити, що може чогось навчитися, то так мене щось у середині пече, так мене мулить і мучить, що не маю хвилі спокою, поки того не зроблю, не пізнаю, не навчуся. Отжеж не що тільки це мене й до в'язниці завело!

— Ну, ну розкажуй!

Та не міг цим разом Йосько скінчити свого оповідання, бо власне в тій хвилі відчинилися двері нашої камери. Йоська закликали до протоколу.

— То незвичайний хлопець, — проворкотів пан і став задумавшись ходити по камері.

— А мені здається, що він багато бреше, — кажу я. — Навчився казки хлопам оповідати, то й нам казку каже.

— Думаєш, що так?

— Ну, а що ж хіба то не може бути?

— Певне, що бути може, але лице його свідчить за нього. Зрештою, будем ще мати час переконатися потроху.

На протоколі сидів Йосько коротко, не довше, як півгодини. Вернув далеко веселіший і спокійніший, ніж пішов.

— Ну, що ж, — питаю його, — не з'їв тебе суддя?

— Е, що, суддя добрий чоловік! — сказав Йосько. — Признатися, дуже я його спочатку боявся. В селі казали мені, що тут б'ють до признання, що розпаленим залізом у підшви печуть.

— Ха, ха, ха! — засміявся я. — Тепер то я знаю, чого ти по ночах так перевертався та кричав і йойкав. Тобі, певне снилося, що тебе в підшви печуть.

— Ой, прошу не сміятися. Мені подумати страшно про ті сни, стільки я в

них натерпівся. А все задурно. Суддя такий добрий, говорив зо мною по-людськи, не кричав, не лаявся, не бив мене так, як жандар.

— А хіба ж тебе жандар бив?—спитав пан Журковський.

— Ой, пане, я гадав, що душу з мене вижене. Подивіться тільки на мої плечі!

І Йосько зняв сорочку. Ми аж ахнули. Цілі плечі хлопця вкриті були синцями та пругами засохлої крові.

— Ну, а про що ж тебе суддя питав?—промовив перший Журковський.

— Та про той нещасливий грабунок, як то було.

— Ну, і що ж?

— Та що ж би? Оповів я йому все, як було, та й годі. Списав протокол і казав мене вивести.

— Ну, то тепер оповідай же нам, як то було.

— Та як було?.. Знаєте вже, яке було моє життя в Мошка. Не хотів я довше

в нього оставатися, а ще до того боявся, що скоро йому ще раз згадаю про папери, то він візьме та спалить їх. Ото ж я надумав сам украсти. Легше мені було добратись до комірки, ніж сторонньому злодієві, бо й пси мене знають, і сам я знаю всі входи і всі звичаї в хаті. Зразу хотів я викрасти в Мошка ключі, але він, видно, занюхав щось і носив їх завжди при собі або ховав десь так, що я не міг знайти. А мене гарячка жерла, скоро в моїй голові раз на тім стало, щоб добути свої папери. Тут уже ні про що не було гадки, тільки про це. І що зрештою мав я довго думати? Одної ночі, коли всі спали, швидко виважив я долом дошку, вліз до комірки, взяв свої папери а потім засунув дошку знов на місце. Та й тільки.

— Дрібниця!—буркнув пан.

— А скоро я дістав папери в свої руки, то, навіть не переглядаючи їх, не розв'язуючи шнурка, що ним були обв'язані, загорнув їх у шмату, сховав за

пазуху й покинув Мошкову коршму.— „Куди тепер іти“?—подумав я собі. Ще мене страх не зовсім покинув. А що як Мошко обдунив мене, показуючи якібудь нікчемні папери замість моїх? Що як напотемки взяв який інший звиток? Треба було конечно з кимось порадитися, що в тім разі робити. Тож переночувавши в першій-ліпшій стозі сіна, на другий день пішов я до знайомого коваля й оповів йому все. Він перший зілляв мене холодною водою.— „Зле, хлопче, зробив,— каже.— Йди зараз до вїйта, розкажи йому все та зложи в нього папери“. Зомліло мене коло серця від тих слів. Але що ж робити? Бачу, що рада розумна, та й іду. Приходжу до вїйта і з подвір'я вже бачу крізь вікно, що коло стола на лаві сидить жандар. Відразу щось немов би шепнуло мені, що то смерть моя. Задеревів я й не міг кроку далі зробити. Блиснула мені в голові думка втікати. Але вже було запізно. Вїйт мене побачив і крикнув радісно:

— Ось і він сам! За вовка помовка, а він ось де! Ну, ходи-ж, ходи ближче! Бачу, що вже вийшло наверх, що вже за мною питають. Тож, зібравши всю свою відвагу, йду до хати.

— Як ся називаєш?— питає мена жандар.

— Йосьько Штерн.

— Звідки родом?

— Не знаю.

— Ага, значить— волоцюга!

Закам'янів я на місці. Не раз чув я це страшне слово, чув багато страшних історій про те, що то виробляють жандарі з волоцюгами, і завсіди того найгірше боявся. А тут маєш— від першої хвили й сам у таке ж попався!

— Але ж я тутешній,— простогнав я.— Пан вїйт мене знають.

— Я? тебе?— каже мені вїйт.— Брепеш, любонько моя! Знаю тебе з виду; знаю, що ти називаєшся Йосьько та що служиш у Мошка-орендаря, але хто ти такий і відки взявся— того не знаю.

— Ага, значить, бреше в живі очі,— крикнув жандар і щось собі записав у книжечці.

— Ходи сюди,— сказав далі до мене. Ближче! Дивися мені в вічі!

І в тій хвилі, коли я підніс до нього очі, він тяжким своїм кулаком ударив в лице так, що я відразу впав на землю й кров'ю обіллявся.

— Встань зараз!— крикнув до мене він,— і не смій мені кричати, бо ще більше дістанеш! А тепер кажи правду, що тебе буду питати! Ти служиш у Мошка?

— Так.

— Ти обікрив його?

— Ні.

— Як то ні?

Знов я видивився на жандаря, стираючи рукавом кров з лица і знов здоровий його вдар повалив мене на землю.

— Пане жандарю — сказав на те війт, поки я силкувся устати,— я, яко начальник громади, не можу дивитися на таке

поводження з арештантом. Я тільки маю бути при списанню протоколу, а те, що діється перед протоколом, до мене не належить. Коли хочете вчити його, що має говорити, то виберіть собі інше місце. У мене того не можна.

Жандар прикусив губи, а далі не кажучи й слова устав з лави, добув з своєї торби ланцюжки, закував мене й повів до коршми, до Мошка. Що там зо мною робили, як мене вчили говорити, того не буду оповідати. Зомлів я нараз під час тої науки. Та й не даремно ж була їх злість. Зробив я їм великі збитки. Мошко в першій хвилі сказав жандареві що я вкрав у його великі гроші, завітні в папір. Гадав, що як мене жандар зловить і до коршми приведе, то він зараз папери від мене відбере та спалить, і я навіки останусь його невільниким. Скоро тільки я ввійшов до коршми, зараз перше питання було:

— Де гроші?

— Не знаю. Ніяких грошей я не брав.

— А де папери?

— Я сховав.

— Де сховав?

— Не скажу.

Стали мене нахиляти насамперед биттям, потім добрим способом, а я все тільки одно кажу:— „Папери я взяв, бо то мої. Не заглядав я навіть, що в них є. Сховав я їх і не покажу нікому, тільки вїйтові“.

Мошко мало не сказився. З злости велів з мене поздирати чоботи й одяг, що я мав на собі, а вбрати мене в це лахміття. Нарешті, збитого й майже голого, повели мене до вїйта. Знов мене там стали за папери питати. Але я педурний. Аж коли побачив, що в хаті багато свідків, пішов я до сіней і витяг папери з шпари. У вїйта сіни були темні, великі. Йдучи до хати й бачачи там жандаря, упхав я свій звиток до шпари, щоб його в мене не відібрали. Коли Мошко побачив звиток у руках жандаря, кинувся до нього як ворон, кри-

чачи, що то його гроші, щоб йому віддати

— Го, го, папе Мошко! — відповів вїйт, — то так не йде. Ми те все мусимо відкласти до суду. Зробимо тут протокол, а скоро той хлопець признається, що у вас той звиток украв, то вже річ суду робити з тим що далі. Запечатемо все, як є, громадською печаткою, і пан жандар відставлять те разом з арештантом до Львова. А ви вже в суді будете собі правди доходити.— Мій Мошко так на те скривився, немов би квартиру своєї оковитої випив. Але ніхто на те не зважав. Жандар засів писати протокол. А коли все списано, вїйтиха дала мені трохи попоїсти, жандар закував мене знов, і ми рушили в дорогу до Львова. Гадав я, що згину з болю та морозу в тій дорозі, й досі не знаю, як я видержав. Ой, як же ви тепер гадаєте, що зо мною буде?

— Нічого не буде,— відповів пап Журковський.— Посидиш трохи та й вийдеи

на волю. А хто знає навіть, чи ціла оця історія не вийде тобі на добре...

— А то ж як?

— Ну побачимо. Ніколи чоловік не знає наперед, що його чекає.

Щось так у два чи три дні кличуть Йоська, але не до суду, тільки до ліваря.— „Що то значиться?— гадаю собі.— Аджеж він не казав, що хорий“.

— Сам не заявляв,—повідає мені Журковський,— а навіть як би заявляв, то б це йому ні на що не придалося. Але я його заявив. Був я в неділю у президента і просив, щоб його велів оглянути. Аджеж то страшенна річ, що тут діється! Так далі йти не може.

І справді, доктор велів Йоськові розібратися і списав з нього протокола. Чи що з того вийшло, не знаю. В наших судах такі справи дуже помалу йдуть і не кожний такий щасливий, щоб міг дочекатися їх наслідків. Тим часом пан Журковський каже якось Йоськові:

— Чуєш, хлопче, хочеш, щоб я тебе навчив читати?

Витріщився Йосько на пана.

— Ну, що ж так дивишся? Скоро тільки маєш охоту, то за пару день будеш читати. А як побачу, що справді не брешеш і пам'ять маєш добру, то вже те зроблю для тебе, що тебе приймуть до ремісницької школи, то навчишся ремесла якого схочеш.

— Йой, пане!— крикнув Йосько, заливаючися сльозами. Більше нічого не міг сказати, тільки цілував у пана руки.

На другий день принесли панові буквар, і він став учити Йоська читати. За два дні він вмів уже пізнавати та складати букви, а за тиждень читав короткі слова майже плавно. Читав би був, бачу, день і ніч, тільки що ми вночі світла не мали. Ледве до їди міг на хвилю від книжки відірватися.

А коли смерклося й читати вже годі було, Йосько сідав у кутку на своїм сіннику, підгортав ноги під себе й обхо-

плював їх руками й, сидячи скорчений, зачинав оповідати казки. Снував їх без кінця й, хоч бачилося, що все однакі чуда й пригоди повторює, все таки вмів їх завсіди інакше укладати й на інший лад оповідати. А часом прямо було видно, що в казці снує перед нами свої власні мрії. Оповідав про бідного хлопця, що в найтяжчій недолі стрічає добродія-чарівника, переймає від нього чарівні слова та йде в світ здобувати собі долю та помагати другим. Проймаючими та разом і простими словами малював його терпіння й пригоди, зустрічі з жандарями, певолу в орендаря, втішно не раз мішаючи те, про що казки говорять, з тим, чого сам зазнав.

Ніколи ще не бачив я хлопця, котрий би так гаряче брався до книжки, як Йосько. Бачилося, що за тих пару тижнів хотів надолужити те, що занедбав у кільканацяти літах. Найбільше жалкував, що осінні дні такі короткі, а в нас так скоро зовсім смеркалося. Єдине наше

віконце, звернене на захід і положене майже під стелею, скупо пропускало світла навіть у полудень: о четвертій годині вже читати годі було. А Йосько рад би був день удвоє продовжити. Нарешті, радіючи, закликав:

— Маю! Буду читати при вікні. Там розвиднюється скоріш і видно довше, ніж у камері.

— Невигідно тобі буде читати, стоячи на риштуванні,— кажу йому.— Зрештою, то для тебе зависоко.

— Сидіти буду так високо, як мені подобається!— каже.

— Як же це зробиш?

— Прив'яжу простирано двома кіпцями до ґрати, в зігнуття покладу звиту у трубу ковдру й сяду на неї, як на сідло.

І справді, винахід був дуже практичний і відтоді всі в тюрмі так роблять. Кілька днів Йосько просто любувався вікном. Вставав, скоро тільки трохи розвидниться, робив своє риштування й, вл-

лізши на нього, сліпав над книжкою, притискаючи чоло до самої ґрати, аби тільки якнайбільше того світла захопити. Ми з паном обидва по черзі пильнували коло дверей, як ішов ключник, і загодя остерегали Йоська, щоб злазив і риштування знімав, бо сидіти при вікні арештантам гостро заборонено. Та й удавалося нам завсіди щасливо уникати пригод, а може й ключник мав якусь увагу на нана Журковського і не так гостро нашої камери доглядав.

Та на лихо пригода випала з іншого боку. Окрім сторожі в коридорі, маємо ще одну: під вікнами в'язниці ходить вартовий з рушницею. Має він гострий наказ доглядати, щоб з собою крізь вікна не розмовляли. Військове правило велить йому в разі опору оружжя вживати. Щоправда, досі такого випадку не було. Треба вже було чогось дуже великого, щоб вартовий, зійшовши з свого пляцу, довів до вахкоменданта, що з цього чи того вікна говорили або дивилися. Старші

вартові так ті вже привикли, що іншого припис, а що іншого виконання, і звичайно не дуже гостро держалися припису. Не один спокійно изволяв на всякі розмови, інший лагідно впоминав або просив арештантів, щоб дали спокій. Та гірше було, коли на варті трапиться рекрут, що боїться начальства гірш вогню. Такий брав усякий розказ до слова. Як сказали йому „гостро пильнувати“, то він розумів це так, що всякого арештанта, який покаже голову в вікні, треба споганити останніми словами, довести до властей або навіть ухопитися за рушницю. На таких „в'япачах“¹ арештанти мстилися тим, що за його варті, особливо ввечері, виробляли найбільші крики в вікнах, так що бідний рекрут не раз було аж казиться і на всякий викрик з вікна вважає за святий обов'язок відповісти щонайменше таким же голосним та досадним викриком. Але що арештантів буває кількадесят, а він один,

¹ В алодійському жаргоні — салдат, жовнір.

то по кількох хвилинах пекельного галасу звичайно мусів замовкнути і, не можучи собі ради дати, хапався за рушницю. Розуміється, що в тій хвилі вікна насупроти його оморознювалися зовсім, а крик знімався в другім кінці довгого арештантського будинку, і вартовий, як зацькований звір, біг туди, знов грозив рушницею — очевидно, з тим самим наслідком.

Такі галаси бували звичайно ввечері, але не раз і вдень. Отже лихо хотіло, щоб одного дня від третьої до п'ятої стояв власне такий нещасливий рекрут за вартового. З самого початку сказав грубіянство якомусь арештантові, що дивився в вікно. Дали такий знак, щоб зробити клапачеві „котячу музику“. На різних кінцях арештантського будинку з різних поверхів із кільканацяти вікон разом посипались крики визивання, свист і проразливі м'явкання. Рекрут кричав, також бігав поїд усі вікна, але ніде не міг побачити нікого. Доведений до лю-

тости, замовк на решті і став на однім місці, щоб відпочити. В пару хвиль пізніше замовкла й „музика“. Бачилось, що спокій настав повний. В камері вже смеркалося, тож Йосько зробив рештування і з книжкою в руках так і припав до вікна. Та ледве прочитав собі під ніс пару слів, коли втім вартовий, помітивши його, прискочив і став проти вікна.

— Марш, злудію з вікна! — верескнув до Йоська.

Йосько за першим разом не чув навіть крику, так живо був зайнятий історією про чаплю й рибу, що власне читав.

— Марш з вікна! — ще голосніше крикнув вартовий.

— Та чого хочеш від мене? — відповів Йосько. — Аджеж тобі не заважаю. Адже видиш, що читаю. В камері вже не видно, то я виліз трохи до світла...

— Йди геть, бо стріляю! — ревноу вартовий і доки Йоська встиг злізти

з свого ристування, вже гукнув вистріл.

— Йой,— скрикнув Йосько і як сніп упав з ристування на ліжку, що стояло під вікном. Ноги його задригали судорожно, а руки, в яких держав книжку, притиснені були до грудей. З-під книжки бухала кров. Куля попала просто в груди.

— Що тобі? Де тебе поцілив? — крикнули ми обидва, кидаючись до Йоська.

Але він нічого не відповідав, тільки чорні очі блищали, як два розжарені вуглі, страшенно якомсь відбиваючись від лица, блідого мов у трупа.

На подвір'ї під нашим вікном і на коридорі, коло наших дверей знявся ріночасно галас. Там сторожа військова вибігла на вистріл, а тут ключник шукав камери, до якої стрілено. Впали до нас.

— Ага, ~~тут!~~ ~~тут!~~ — крикнули, бачачи лежачого Йоська. А що, злодію, дісталося тобі на горіхи?

Йосько видався ще і стогнав тихо, все притисбаючи книжку обома руками до

грудей, немов би хотів пею затулити смертельну рану.

— Що він робив? — спитав мене ключник.

— Та... я... тільки... до світла...

Хотів ще щось говорити, але духу йому не стало. Останнім рухом відірвав він руки від грудей і показав ключникові закривавлений буквар.

— Він читав при вікні! — пояснив я ключникові. В тій хвилі прийшов із суду кур'єр з карткою, шукаючи ключника.

— Пане, ключник, — каже з коридору, — де тут сидить Йосько Штерн? Є тут картка з суду, що має йти на волю.

А Йосько вже перед хвилиною був вільний...

